

ATEBETÜ 'L-HAKAYİK 'TA G VE Ğ SESLERİNE DÂİR

R. Rahmeti Arat

Türkçedeki ses unsurlarının tarihî inkişâfı ve bunların ayrı muntakalarda yazı dilindeki durumlarının yakından tesbiti, türk dil bilgisinin ön safa alması icap eden mes'elelerden birini teşkil etmektedir. Bu bahiste muhtelif metinlerde görülen karışıklıkların bile, bu seslerin hangi şartlar dahilinde değiştiklerini ve bu değişik şekillerin yazı diline alınmalarının nisbî tarihlerini belirtmeleri bakımından büyük bir kıymeti vardır. Bu incelikler tesbit edilinceye kadar, bu gibi sesler üzerinde sathî ve geliş-güzel tasarruflardan mümkün merteye sakınmak türkolojinin bugünkü durumunda çok defa bir zaruret hâlini almaktadır.

Başka bir münasebetle de işâret edilmiş olduğu gibi, türkler tarafından kullanılmış olan alfabelerde tam karşılıkları bulunmayan veya devir ve şive husûsiyetleri dolayısı ile farklı inkişaf merhaleleri geçirmiş olan bâzı ünlü ve ünsüz seslerin tarihî devir ve şivelerdeki inkişaf şartları içinde tetkik etmek ve doğru şekillerini tesbit etmek imkânları mevcuttur. Bir taraftan eski metinlerin neşri ve diğer taraftan şivelerdeki şekillerinin tetkiki ile malzemenin çoğalmasından nisbetinde bu husustaki sarahatin artacağına şüphe yoktur.

Gerek türk dilinin tarihî inkişâf merhalelerinin tesbitinde ve gerek bugünkü şivelerin tasnifinde başlıca âmillerden biri olan *g* ve *ğ* sesleri, 1. sözlerin başında, 2. tek heceli sözlerin sonunda, 3. birden fazla heceli sözlerin sonunda, 4. teşki' eklerinin başında, 5. tasrif eklerinin başında ve 6. iki ünlü arasında bulunmalarına göre, muhtelif bakımlardan mülâhaza edilebilir. Bugünkü şiveler içinde, şimdiye kadar ayrı tetkik mevzû'u teşkil etmemiş olmakla beraber, bu seslerin durumunu daha kolay tâkip edebiliyoruz. Fakat bunların türk dilinin tarihî inkişâfındaki yeri hakkında bildiklerimiz hâlâ tahmin çerçevesini aşmamaktadır. Ayrı devir ve sâhalara göre, bu inkişâfın nisbî tarihlerini tesbit edebilecek bir durumda bulunmamaktayız.

1. Bunlardan sözlerin başındaki *k-* 'lerin *g-* şeklinde inkişâfı, şimdilik, türk şivelerinin yalnız cenup grupuna âit bir husûsiyet olarak bilinmektedir. Bu inkişâfın sebepleri ile ilk önce başladığı sâha ve

devrini, kat'i olarak, tâyin etmek mümkün olmadığı gibi, son devirlerde türkler tarafından kullanılan alfabelerin kifâyetsizliği yüzünden, daha sonraki seyrini tâkip etmek de oldukça müşküldür. Mahmud Kâşgarî'nin bu inkişâfa temâs etmediğine bākılırsa, XI. asrın sonlarında sözlerin başındaki *k-* 'lerin henüz böyle bir değişme temâyülü göstermemiş olduğu kabûl edilebilir. *Divanü lûğatü't-türk* 'te, tasrih edilmemiş olmakla berâber, *g-* ile başlayan sözler sırasına koyabileceğimiz bir tek kelime vardır ki, o da bâzı şivelerce, türk. *sarıg turma* yerine, kullanılan ve fars. *gezer* („havuç“) sözünden alınmış olup, *gizri* (Argu) ve *geşür* veya *keşür* (Oguz) şekillerinde geçmektedir (krş. *geşür* (Kar. T.), *keşir* (Ş. Süleyman), *kişir* (Kazan) ve Anadolu ağızlarında *keşir* (*Ana dilden derlemeler*, 226 ve *Söz derleme dergisi*, II, 889) ve *kişir* (*Söz derleme dergisi*, II, 944).

Cenûp şivesinde gördüğümüz bu inkişâfın tarihini XIV. asra ve bir az daha sonraki zamanlara doğru götürmek, belki hakikate uygun olacaktır. Bu inkişâfın seyrini tâkip etmek için, bir taraftan türklerin kendi mâlzemesinin, diğer taraftan türkler ile münâsebette bulunmuş olan garp milletlerinin tesbit etmiş oldukları metinlerin, bu bakımdan, dikkatli bir tetkikten geçirilmesi lâzımdır.

Yazı diline geçmemiş olmakla berâber, cenûp şivesinin bir çok sâhalarında *k-* 'ların *ğ-* sesi ile karşılandığı müşâhede edilmektedir. Bunun *k- > g-* 'de görülen sebeplerden ileri geldiği muhakkaktır. Bu sâhadaki inkişâf temâyülünü anlayabilmek için, sözlerin başındaki ince ve kalın *t-* seslerinin *d-* şekline girmelerini de tâkip etmek zarûridir.

Atêbetü'l-hâkayık 'ta böyle bir inkişâf, tabii, bahis mevzûu değildir. İstanbul'da istinsah edilmiş olan C nüshasında bâzı sözlerin başında *k- > g-* husûsiyeti görülüyorsa da (bk. msl. 158: *güdezilse* ve *güdezlür*, 205: *gülcirer*, 186 izah: *geyim* v.b.), bu müstensihin kendi muhitinin temâyülünü metne ilâve etmiş olmasından başka bir şey değildir.

2. Tek heceli sözlerin sonundaki *-g* 'ler, cenûb-i şark şive grupunda muhafaza edilmiş, diğer bütün türk şivelerinde *-y* şeklinde inkişâf etmiştir. Son zamanlara kadar *-g* 'nin imlâda muhafaza edilmiş olması, bu inkişâfı eserler üzerinde tâkip etmek imkânını vermemektedir. (Türkiye 'de latin alfabesi sistemi kabûl edildikten sonra da, artık çoktan *-y* telâffuz edilen bu ses, *bey* gibi bâzı sözler hâric, imlâda eski *-g* şekli ile yazılmağa devam edilmektedir; aş. bk.). Yalnız diftongların uzun ünlü şeklinde inkişâf ettirmiş olan (msl. *beg > bey > bî*, *teg > tey > tî* v.b.) sâhalarda bu sesin değişik şekilleri az-çok tâkip olabilmektedir. Fakat böyle küçük misâller ile de o devirde bu inkişâfın umûmleşmiş olup-olmadığı hakkında kat'i bir fikir edinmek güçtür.

-ğ sesi ise, cenûb-i garp ve cenûb-i şark şivelerinde umûmiyetle yazıda muhafaza edilmekte (telâffuzda, bilhassa cenûb-i garp şivesinde, kendisinden evvelki ünlüyü uzattığı görülüyor; msl. *tağ* > *dağ* > *dā* v.b.), diğer şivelerde -u (v) şeklinde inkişâf etmekte ve bâzı şivelerde de diftonglarda uzun ünlü şekline geçmektedir (msl. *tağ* > *tau* (Kazak) > *tō* (Kırgız) v.b.).

‘*Atebetü 'l-hakayık*’ta bu sesin değişmesi, gerek devir bakımından ve gerek bu sâhada daha uzun müddet olduğu gibi muhafaza edilmiş bulunduğu için, bahis mevzû’u değildir.

3. Birden fazla heceli sözlerin sonundaki -ğ ve -g. sesleri, türk şivelerinin büyük bir kısmında, bugün düşmüş bulunmaktadır. Radloff şimâlî Altay şiveleri metinlerinde yazıda bu eserleri muhafaza etmekle beraber, bunların asıl kıymetlerinin -ğ şeklinde değişmiş olduğunu kaydetmektedir. Bugün bunların düşmüş olduğu şivelerde de, bir çok misâllerini hâlâ gördüğümüz gibi, önce kendilerinden evvelki ünlüleri uzattıkları ve bir müddet sonra, ünlü uyumunun kuvvetlenmesinden dolayı, bu son izlerini de kaybetmiş oldukları ileri sürülebilir (msl. *atlığ* > *atlū* > *atlı* v.b.).

Cenûb-i şark şive grubu bu husûsta diğer şivelerden ayrı bir yol tâkip etmiştir; orada bu seslerin sadâsızlaşarak, -k ve -k şekillerine girdiğini görüyoruz. k ve g harfleri gerek uygur ve gerek arap alfabesinde aynı şekil ile ifâde edildiği için, bunların inkişâfını metinler üzerinde tâkip edemiyoruz. -k ve -ğ seslerinin, arap alfabesi ile yazılmış olan metinlerde farklı harfler ile gösterilmesi, ilk bakışta bunların birbirinden ayırt edilmesini kolaylaştırmakla beraber, bir taraftan tarihî imlâ ve diğer taraftan telâffuz temâyülü, son zamanlara kadar, metinlerde halli oldukça güç bir karışıklık meydana getirmiştir.

‘*Atebetü 'l-hakayık*’ın aslında değilse bile, eldeki nüshalarında, bu seslerin inkişâf tarihi için, bâzı misâller vardır. Semerkand’de yazılmış olan A nüshasında (istinsah tarihi 848 = 1444), bâzı tereddüt-lü sözlerin okunuşunu tasrih için, uygur harfleri altına arap harflerinin ilâvesi ile, bunların kıymetleri belirtilmiştir; msl. 191 ve 192: *tarığ-lığ* (*tarığlık* yerine), 337: *yasuğ-luğ* (*yazuğluk* yerine), 362 ar. harfl.: *hünerlikda* (*hünerliğda* yerine) ve 213: *oğl-a-ğu* (*oğlağı* yerine). Diğer sözler işaretlenmemiş olduğundan, bu seslerin nasıl telâffuz edildiğini bilmiyoruz; fakat daha bir çok sözlerin yukarıdaki misâllere uygun bir şekilde işaretlenmiş olabilmesi pek mümkündür. Bu bir kaç misâl bile bize bu seslerin artık o devirde bugünkü cenûb-i şark şivelerinde gördüğümüz şekle doğru inkişâf etmekte olduğunu göstermeğe kâfidir.

İstanbul ’da istinsah edilmiş olan B nüshasının (istinsah tarihi 1479)

arap harfleri ile yazılan kısmı ve yalnız arap harfleri ile istinsah edilmiş olan C nüshası, bu bakımdan, daha çok misâl vermektedir; msl. -k < -ğ: *açık* (< *açığ*), *arık* (< *arığ*), *asıık* (< *asığ*), *katık* (< *katığ*), *tarık* (< *tarığ*), *tatık* (< *tatığ*); -k > -ğ: *artağ* (< *artak*), *kılığ* (< *kılık*), *tamağ* (< *tamak*), *tanuğ* (< *tanuk*), *tuzag* (< *tuzak*), *yazuğ* (< *yazuk*); -liğ < -lık: *tariğlik* (< *tariğlik*), *uluğluğ* (< *uluğluk*); -lık > -liğ: *asığlık* (< *asığlık*), *bahalık* (< *bahalığ*), *haçalık* (< *haçalığ*), *mallık* (< *mallığ*), *yazuğluk* (< *yazukluk*), *yolluk* (< *yolluğ*) v.b.

A 457'deki *qamu* (B ve C *qamuğ* = K â ş g a r î < *qamağ*) şekli müstensihe âit bir husûsiyet olmalıdır. Sâha bakımından yabancı olan bu bu -ğ düşmesi, şimdilik, bu tek misâle inhisar etmektedir.

Bu eski ve yeni şekiller arasında geçen tereddüt devresinde her iki sesin yan-yana ve yukarıdaki misâllerde olduğu gibi, çok defa karşılıklı olarak, aynı hak ve salâhiyetle birbirlerinin yerine geçtiğini görüyoruz. Bu karışıklığı, bilhassa aynı eserin muhtelif nüshaları içinde, bir taraftan imlâ, diğer taraftan telâffuz husûsiyeti olarak, iki kısma ayırmak ve bunları ayrı-ayrı meseleler hâlinde göz önünde bulundurmak daha doğru olacaktır.

4. Teşkil ekleri ile sözün bünyesine dâhil hecelerin başında bulunan ğ- ve g- sesleri, yazı dilinde daha bir müddet muhafaza edilmiş olmakla berâber, ayrı şivelerde artık XI. asırlarda düşmüş görünüyor. Msl. Mahmud Kâşgarî yazı dilinde *tağgaç* ("damak,") olarak gösterdiği sözün Oğuz, Kıpçak v.b. şivelerde artık *tamak* şekline girmiş olduğunu kaydediyor. Âit buldukları şiveler tasrih edilmemekle berâber daha umûmî olduğu anlaşılan *kulak*, *kulaklık* ve *kulaklayanına* bir de *kulhak* şekli kaydedilmiştir. Orhun âbidelerinde *kulkaç* şeklinde -k- ile yazılmış olan bu sözün, *kulgaç* (veya *kulkaç*) yanında, *kulak* şekline uygurca metinlerde de oldukça sık tesâdüf ediliyor (bk. msl. *Heilkunde*, I ve *TTT*, VII, aynı metinde her iki şekil yan-yana; diğer misâller için bk. bir de *Altürkische Grammatik*). Kelimenin bugünkü şekli, tabi'î, *kulgaç* şekline ircâ edilmelidir. Buna göre, evvelce kelimenin *kulkaç* ile *kulgaç* şekillerinin her ikisi de bulunmuş ve zamanla bunlardan birincisi yerini ikincisine terketmiş veya *kulkaç* 'taki -k-, iki sesli arasında, sonradan sadâlılaşarak, -ğ- şeklini almış olacaktır.

Atebetü'l-hakayık 'ta sözün bünyesine girmiş olan bu gibi eklerin başındaki ğ- ve g- sesleri artık mevcûd değildir. Şekil ve bugünkü şivelerdeki inkişâfları bakımından birbirinin aynı olması icap eden *kerge-* fiili Kâşgarî 'de -g- ile yazıldığı hâlde, *kerek*, bizim metnimizde olduğu gibi, -g- 'siz yazılmakta (*TTT*, VII 'de de bunun benzerine te-

sâdüf ediliyor), buna mukabil *kazğan-* fiilinde her iki eserde -ğ- muhafaza edilmektedir. Bu misâllerden bu nevi teşekküllerin, ilk bakışta zannedildiği gibi, birbirinin aynı olmadığı anlaşılıyor. Netice farksız olmakla berâber, bunların menşe ve kategorilerine göre, ayrı-ayrı inkişâf merhaleleri geçirmiş olduklarını kabûl etmek, şimdilik, daha ihtiyatlı bir hareket olur.

5. Tasrif ekleri ile umûmiyetle eklerin başında bulunan ğ- ve g- 'lerin, türk dilinde seslerin değişme ve uyma kanunlarının inkişâfı ile muvâzî olarak, gerek tarihî devirler ve gerek şiveler içinde, bir çok inkişâf merhaleleri geçirmiş oldukları görülüyor. Bu seslerin, zaman ve sâha bakımından, geçirmiş oldukları değişiklikleri toplu bir hâlde mü-tâlea etmek imkânlarına henüz sâhip bulunmuyoruz. Bunun için bir taraftan türk şiveleri mâlzemesinin çoğalmasını ve diğer taraftan, hiç değilse, belli-başlı türkçe eserlerin neşri ile bunlar üzerinde yapılacak araştırmaları beklemek icâp edecektir. Burada bu mes'eleye dolayısı ile ve 'Atêbetü 'l-hakayık' ta görülen husûsiyetler nisbetinde temâs olunacaktır.

Türkçede Dat. (verme) hâline işâret etmek için kullanılmış olan ekin eski şekli, bu hususta mecût mâlzemededen elde edilen umûmî kanaate göre, -ğa ve -ge idi. (*Alttürkische Grammatik*, 180 'de nâdir olarak kullanıldıkları kaydedilen -a ve -e şekilleri için gösterilen misâller sarîh değildir; bunların bir kısmı imlâ meselesi ile alâkalıdır, msl. -mağa < -mağğa; böyle bir imlâ tarzına diğer seslerin yan-yana kullanılışlarında da tesâdüf edilmektedir). Bu bilhassa şahıs zamirlerinin Dat. (verme) hâlinde açıkça görülmektedir. *men* (*ben*)- *ge*, *sen-ge*, *an-ğa* (**an* < *ol* şekli zamirlerin tasrifinde köklerin değişmesi ile meydana gelmiştir) şekillerinde *n* ve *g* (ğ) sesleri, zamanla birleşerek, *nğ* (*n̄*) sesine inkilâp etmişlerdir: *men̄ge* (*ben̄ge*), *sen̄ge*, *an̄ga*; daha sonra, en çok kullanılan 3. şahıs zamiri şeklini tâkip eden diğer zamirler de ince sıradan kalın sıraya geçmiştir. Bunun tesbiti ile, diğer şivelerden farklı olan cenûp şivesindeki -a ve -e şekillerinin de eskiden -ğa ve -ge oldukları ve bu eklerin başındaki ğ- ve g- seslerinin ancak sonradan düştükleri anlaşılması oluyor.

Aynı şekilde meydana gelmiş olan *n̄* 'ları 3. şahıs iyelik ekili sözlerin tasrifinde de görüyoruz; burada da Dat. (verme) ekinin başındaki ğ- ve g- sesleri iyelik ekinden sonra gelen „yardımcı“ *n* ile birleşmiştir (*başn̄ga* < *baş-ı-n-ğa*, *köz̄in̄ge* < *köz-i-n-ge*). Bunların sonradan -na ve -ne şekillerine girmiş olmaları, yalnız *n̄* 'ları *n* şeklinde inkişâf ettiren şivelere münhasır değildir; diğer şivelerde de aynı husûsiyeti gördüğümüz gibi, iyelik ekili sözlerin 1. ve 2. şahıslarındaki

Dat. (verme) hâli eklerinin başındaki ğ- ve g- 'ler de bugünkü şivelerin bir çoğunda düşmüştür veya kaybolmak üzere bulunmaktadır. Buna göre, bu mes'ele, *n* sesinin değişmesi meselesi olmaktan ziyâde, ğ ve g ile alâkalı olup, iyelik ekili sözlerde *n* ile g sesini birleştiren şiveler yanında, bunları birleştirmeyen şivelerin mevcûdiyetini de kabûl etmek lâzımdır. Bugünkü şivelerin bir kısmında aslî *n* 'lar ile, burada olduğu gibi, birleşme yolu ile vücûde gelen *n* 'ları ve bunların, bilhassa iki hece arasında, tekrar parçalanma temâyülünü de göz önünde bulundurmamak lâzım gelecektir (bk. msl. Kazan: *minga-miğan, singa-siğan, dingiz* ve Kırgız: *mağa-mağan-maa, sağa-sağan-saa, ağa-ağan-aa*; Özbek: *unğa < oña*; krş. bir de *Cod. Cum: añar-ağar-aar* v.b.).

Eski -ğa ve -ge ekleri bugüne kadar bir kaç inkişâf safhası geçirmiştir Dat. (verme) hâli eklerinde vücûda gelen *n* 'ların da gösterdiği gibi, eski kıymetini muhafaza eden devre, sonra ğ, g ve k, k seslerini yazıda ayırt eden Orhun, Mani ve arap alfabeleri (uygur yazısında bu seslerin sadâlı ve sadâsızları birbirinden farkedilmemekle berâber, telâffuzda aynı kıymetleri ifâde etmiş olduklarını kabûl etmek lâzımdır) ile yazılan metinlerde, umûmî olarak, -ka ve -ke şeklinde yazılan devre ve nihâyet şivelerdeki fonetik husûsiyetlerin yazı diline sokulması ile, ses uyumundan ileri gelen sadâlı ve sadâsız olarak, karışık kullanılmağa başladığı devre.

'*Atëbetü'l-hakayık* nüshalarının arap harfleri ile yazılmış olanlarında Ba 'da -ğa ve C 'de -ga 'dan başka, bir de -ge 'lerin yazıldığı bir çok misâller mevcuttur. Bunlar umûmiyetle ya ünlü veya sadâlı seslerden sonra gelmektedir. C 209 'daki *açıkğa* (<*açığka*) misâli her hâlde dikkatsizlikten veya bu iki sesin karışık kullanılmasından ileri gelmiş olacaktır. Müstensihler tarafından metne sokulduğunda şüphe olmayan *tostıka* (A 263) ve *çike* (Ba 308) şekillerinin asıl metin ile alâkası yoktur (krş. BC 263: *dostına*).

Nüshalarda fiillerin sonuna gelen isim-fiil ve isim yapma eklerinde de, pek az olmakla berâber, ses uyumu te'siri görülmektedir; msl. -kan <-ğan: *uçkan* (<*uçğan*; Ba 6, s. 459), *yaratkan* (<*yaratğan*; Ba C 454), *yürütken* (<*yürütgen*; Ba C 454); -klı <-ğli: *kazganıklı* (*kazganıglı* Ba C 273), *kılıklı* (<*kılıglı* C 281), *yığıklı* (<*yığıglı*; Ba C 403); -ku <-ğu: *tatku* (<*tatğu* C 440), *atkuçı* (<*atğuçı* Ba C 159). İnce sırada da daha bâzı şekillerin bunlara uygun telâffuz edilmiş olduğunu tahmin edebiliriz.

6. İki ünlü veya sadâlı ses arasında k ve k 'lerin sadâlılaşmasından vücûde gelen ğ ve g seslerinin yazı dilindeki tarihi nisbeten ye-

nidir. Türkçede ses uyumu temâyülünün kuvvetlenmesi ile alâkalı olan bu inkişâfını ayrı şivelerde daha eski devirde de mevcûdiyetini tasavvur edebiliriz. Cenûp şivesinde bu $\dot{g} < k$ ve $g < k$ seslerinin bugün çok inkişâf etmiş bir durumda oldukları görülüyor; bu seslerin bir kısmı burada artık asıl kıymetlerini, temâmen denilecek bir şekilde, değiştirmiş ve bir nevi yardımcı ses mâhiyetini almış bulunmaktadır. Tek heceli sözlerin sonunda çoktan -y olan -g 'lerin gerek arap ve gerek latin harfleri ile yazılışında, şekillerini muhâfaza etmelerinin, her hangi bir bir telâffuz ve tarihî imlâ endişesinden ziyâde, g 'lerin y şeklinde telâffuzuna alışmış olmaktan ileri geldiği iddiâsında olanlar pek haksız sayılmazlar. XI. asırdan beri y ile telâffuz edile gelen *eyer* (<eder) sözünün latin harfleri ile *eğer* şeklinde yazılmasını daha mantıkî başka bir sebeple izah etmek güçtür.

Bütün türk şiveleri için esâsında umûmî olan bu değişme içinde görülen istisnâlar, bize bunların bir kaç cepheli bir husûsiyet taşıdıklarını göstermektedir. İki ünlü arasındaki sadâsızları umûmiyetle sadâhlaştıran ve bu husûsta, diğerlerine nisbetle, en ileri giden Altay şivesinde de bir çok seslerin, aynı şartlar içinde bulunmalarına rağmen, değişmedikleri görülür. Bunun gelişi-güzel bir tesâdüf eseri olarak izah edilmesi imkânsızdır. Altay şivelerindeki *çıkķar-*, cenûp şivesindeki *çıkķar-* ve diğer şivelerdeki *çığar-* şekillerinden ilk ikisinin *çık-* fiilinin hâlâ mevcût olması ile izahına teşebbüs edilse dahi, üçüncüsü için başka bir sebep aramak zarûrîdir. Bir nevi âdiyet eki diyebileceğimiz -kı ve -ki eklerinin cenûp şivesinde yazı dilinde yalnız sadâsız ve ince şeklinin kullanılmasını belki yabancı bir te'sir (fars. *ki* ?) ile izah etmek mümkündür; fakat şimâl-garp grupunda bu eklerin isimlerde -ses uyumuna göre, -da, -de ile -sadâlı ve -ni, -ni ve -niñ, -niñ ile -sadâsız olarak, karışık kullanılmasında (msl. *baştaki*, *başatğı*, *bizdegi*, *anıñkı*, *anıkı*, *meniki*, *seniki*, *miniki*, *minimki*, *siniki*, *sininiki*, *kışkı*, *yazğı* v.b.), elbette, umûmî veya husûsî, her hangi bir sebep bulunacaktır. Bu husûsun iyice anlaşılması için, diğer sadâlı ve sadâsız ünsüz gruplarını da göz önünde tutmak şartı ile, türk şive ve ağızlarının dikkatle araştırılması lâzımdır.

'*Atabetü 'l-hakayık*'ın Ba ve C nüshalarında $\dot{g} < k$ için 14 ve C 'de $g < k$ için 6 misâl vardır.

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, \dot{g} ve g sesleri oldukça eski bir devirde az-çok karışık olarak kullanılmaya başlanmıştır. Fakat şimdilik '*Atabetü 'l-hakayık*'taki bu karşılığın büyük bir kısmını, asıl metinden ziyâde, müstensihlere yüklemek daha doğru olacaktır.

Kafiye meselesinde çok titiz olan *Kutađgu bilig* 'de bir kaç yerde

-k ve -g kafiyesi ile karşılaşıyoruz. Bu gibi tek-tük misâlleri umûmîleştirmek ve yalnız bunlara göre bir hüküm vermek için henüz vaktin gelmemiş olduğunu zannediyorum. Çünkü bu misâller arasında bizim daha iyice göremediğimiz ikizli şekiller de vardır ki, bunların tarihî seyrî henüz tetkik edilmemiş bulunmaktadır. Msl. Orhun âbidelerindeki *silik* (< *sili-k*) yanında, uygur metinlerinde *silig* (*Ķutađġu bilig* 'deki kafiye de bunun -g ile olduğunda şüphe bırakmıyor), *Cod. Cum*'ta *sili* ve bugünkü şivelerde *sılık* (Kırg.), *sılıġ* (Çaġ.), *silig* (Şor., Sag.) ve *silū* (Alt., Tel., Leb., Kmd., Kazan., Bar.) v.b. şekilleri mevcuttur. Buna göre, metinde (356) geçen *sılıġ* 'ın aslında -k ile yazılmış olduğunu veya, lûgatlerin de te'kit ettiği gibi, orta Asya'da bunun her iki şeklinin de kullanılmış bulunduğunu kabûl etmek mümkündür.